

даражэнькі, прымака, памаўзтваць, памаўзьлівы, памаўза, маўклівы, — няма ў сл. Насовіча, бо й ягоны слоўнік, хоць і шмат вялікшы за слоўнічак М. Гарэцкага, — так сама далёкі ад якога хаця паўніні, але яны агульна ўжываюцца ў народзе.

Выражэньне „ветраць носам“ аўтар лічыць рэдкім, провінцыяльным і мо выдуманым, каб балеі адрозьніць ад маскоўскае мовы, і пытаецца, ці ня будзе гэта вярцець (круціць) носам? „Ветраць“ паходзіць ад слова „вечер“, „ветраць носам“ — значыць, як бы нюхаць у паветры, быццам хочучы знюхаць, што чуваць, якія будуць навіны. Слова гэтае агульна ўжываецца.

Філ. канд. Я Станкевіч.

Адрыван з Ай Кітабу.

Ай Кітаб (Сьвятая Кніга) — крывіцкі (беларускі) рукапіс XVI стагодзьдзя, які знайшоў у 1915 годзе археолёг і закладчык крывіцкага музэю ў Вільні, нябожчык Іван Луцкевіч. Знойдзены рукапіс гэты быў у Сорак Татарах пад Вільняй у малны Сьцяпана Палтаракевіча. Ай Кітаб зьяўляецца рэлігійнай кнігаю крывіцкіх мусульманаў. Напісаны гэты рукапіс у крывіцкай (беларускай) мове, але арабскімі літарамі, якія ўжываюць усе мусульмане. У знойдзеным рукапісе 138 лістоў in folio, ня гледзячы на тое, што ў ім няма ні пачатку, ні канца.

Ай Кітаб цяпер пры унівэрсытэце ў Празе транскрыбуецца з арабскага пісьма на лацінскае. Як будзе друкавацца вялікая яго часць, дык да яе мае быць прылучаны поўны разгляд рукапісу з боку літаратурнага і языказнавага (лінгвістычнага). Цяпер жа скажам тут толькі некалькі словаў, патрэбных дзеля зразуменьня друкаванага ніжэй кароценькага адрыву.

У варабскай мове ё толькі тры галосныя гукі **a**, **u**, **i**, але кожны гэты гук бывае даўгім і кароткім. Даўгія галосныя гукі арабскае мовы абазначаюцца адпаведнымі значкамі даўжынні арабскае абэцэды. Дзеля абазначэньня крывіцкага **a** ўжываецца ў рукапісе арабскае **a** даўгое (транскрыбуем лацінскім **ā**), крыв. **e**, **э** абазначаецца арабскім **a** кароткім (транскрыбуем лац. **a**), крыв. **o** і **у** перадаюцца араб. **u** даўгім і **u** кароткім без розьніцы (транскр. пераз. лац. **ū**, **u**), крыв. **i**, **ы** перадаюцца арабскім **i** кароткім (звычайна), а напару—і даўгім (транскрыбуем пераз лац. **ī**, **ī**). Аднак дзеля таго, што аўтар Ай Кітабу хацеў пісаць этымолёгічна, у рукапісе зьяўляецца шмат адхінкаў ад гэтага агульнага правіла.

З зычных ужываюцца ў рукапісе тры **z**: 1) , якое называецца **dad** або **zad**; чуецца ў арабскай мове як глухое, на верхнім паднябеньні вымаўленае **d**, але ў турэцкай мове вымаўляецца як **z**, у нашай мове абазначае яно **z** цьвярдое, прыкл. у слове **ізноў**; 2) (**zai**) адпавядае французскаму **z** ў **zéro**, ім абазначаецца крывіцкае **z** мяккое, прыкл. у слове **зямля**; 3) (**zai**) адпавядае мяккому англіцкаму **th** ў **there**, абазначаецца ім таксама крывіцкае **z** мяккое. Часта гэтыя літары перадаюцца лацінскімі 1) **d** (з пунктам у нізе), 2) **z**; 3) **z** (z з рыскай у нізе); гэтак і транскрыбуем арабскі тэкст. Аднак таму, што ў крывіцкай мове палятальянасьць (мякчыня) іх накіраваў, то дзеля меншае умоўнасьці і лягчэйшага чытаньня транскрыбуем

ix у крывіцкім тэксьце пераз: 1) z (звычайнае), 2) z' (z з паўколцам з правага боку на версе) і 3) ž.

Ё так сама тры с: 1) (sād), s вострае, глухое, вымаўлянае на верхнім паднябенні, ім перадаецца крыв. s цьвярдое, прыкл. у слове **голос**; 2) (sīn), ім абазначаецца, хоць рэдка, крыв. s мяккое, прыкл. у слове **тысяча**; 3) (sā) — вострае англіцкае **th** ў **thing**, ім заўсёды абазначаецца крыв. s мяккое, прыкл. ў **усім**. Часта яны перадаюцца лацінскімі пераз 1) s̄ (s з пунктам у нізе), 2) s і 3) s̄ (s з рыскаю ў нізе). Транскрыбуючы гэтак арабскі тэкст, у крывіцкім тэксьце дзеля тых-жа прычын, што і пры трох z, транскрыбуем іх пераз 1) s (звычайнае), 2) s' (s з паўколцам з правага боку на версе), 3) ś.

З двух k, ужываных у рукапісе, мяккое транскрыбуем k', а цьвярдое k.

В ў арабскай мове пасля галосных перад зычнымі вымаўляецца гучна, падобна крывіцкаму ū; дзеля гэтага ўсюды там, дзе ў крывіцкай мове вымавілі-б— ū, мы арабскае waw транскрыбуем пераз ū. Але u, хоць яно і вымаўлялася ў многіх мясцох крывіцкага тэксту як ū транскрыбуем пераз u, бо інакш нельга было-б распазнаць, што стаіць у варыганале waw ці u.

Т ужываюцца два: адно, — гэта tā (глухое), на верхнім паднябенні вымаўлянае, транскрыбуем яго лац. t; другое—t'. У транскр. араб. тэксту ім адпавядаюць t, t, t'; у крывіцкім тэксьце яны зьяўляюцца толькі адбіццём араб. правапісу.

Усе іншыя зычныя гукі маюць у арабскай абэцэдзе толькі па адной літары, дзеля гэтага мякчын рэшты крывіцкіх зычных у рукапісе не паказана.

Дзеля крывіцкіх c і dz у Ай Кітабе прыдуманая па адной новай літары. ('ain) — востры гарлавы (грытанны) гук. Транскрыбуем яго прыдыхальным значком ' , прыкл. па'ukā.

Арабізмы транскрыбуем так, як крывіцкі тэкст. Зацемім, што ў словах, пазычаных з арабскае мовы, адбіваецца ўплыў правапісу і вымовы крывіцкае і арабскае, дзеля гэтага правапіс іх не консэквэнтны. Арабскі тэкст ўзядзены намі ў скобкі, а таксама і зроблены намі яго пераклад у раўналежным тэксьце паводле цяперашняга крывіцкага правапісу. Раўналежны тэкст (кірыліцай) паводле цяперашняга правапісу мусілі даць, бо транскрыбцыя літара ў літару цяжка чытаецца. Усе асаблівасці захаваны і ў кірыліцкім тэксьце, які гэткім парадкам зьяўляецца новай транскрыбцыяй да агульна-прынятага пісьма, толькі аканьне ў кір. тэксьце праведзена сусім паводле цяперашняга правапісу. Аднак, ведама, што ў гэтым тэксьце ня можа быць такое точаснасці і пеўнасьці, як у тэксьце, транскрыбаваным літара ў літару, якім ё тэкст лацінскі. У кірыл. тэксьце заместа й ужываем J (jot), пішучы яго адначасна ўсюды, дзе яно ё перад галоснымі, як гэта робіцца ў навуковых запісах. Знакі прыпынку і вялікія літары мы раставілі.

Бачыны і радкі арыгіналу пры транскрыбаванні не ламаты.

У друкаваным тут адрыўку лічбы ў нізе паказуюць бачыны захаванае часці арыгіналу, бачыны якога не нумэраваны. На кожнай бачыне сямнаццаць радкоў. У друкаваным тут адрыўку на „4а“ бачыне арыгіналу ё толькі пятнаццаць радкоў, бо два верхнія радкі адносяцца да папярэдняе стацыі, на „5а“ ё толькі 10 радкоў, бо ніжэйшыя 7 адносяцца да наступнае стацыі.

Chalūpā Būžahū s Pānambūham rāzmūvā.

(alchamdu lillāhi). ¹⁾ Chvālā Būhu. Kāli chalūp Būžij ²⁾ hatij ājat' ³⁾ paja, 'ād Pānā būhā hūlās zājdza: „I chalūpa mūj, katūramu Būhu chvālu činiš?“ Chalūp račah: „(rabbi 'l'ālamīna). ⁴⁾ Tāmu Būhu, katūrij šamkrūt nabūs i z'amli stvuriū i 'āšmināccāc t'is'ačaj švatūū stvuriū“. 'Ād Pānābūhā hūlās prijdza: „I chalūpa mūj, Būhā tvāhū 'u jākūj mūci 'i pāstāci rāzumajaš?“ Chalūp račah: „('rachimāni 'rachimī). ⁵⁾ Tōj Būh 'ušamū stvuranu riz'k ⁶⁾ dāvāci mūcan jast i ūšim hrachi 'ādpūsklivij jast“. Hūlās zājdza: „I chalūpa, tvāhu Būhā 'učināk jak'ij māja bic?“ Chalūp račah: „(māliki jaumi 'ddīni). ⁷⁾ Dnā sūdnāhu jūn pānam būdza i sūdzuj“. Hūlās zājdza: „I chalūpa, ti kāmu chalūpstvā i pādānstvā činiš?“ Chalūp račah: „(ijjāka na ' budu) ⁸⁾ Būža mūj, Tāba jā klānajuša, Tāba svājū pādānstvā 'āddājū“. Hūlās zājdza: „I chalūpa mūj, či sām 'ād šaba mna klānajašša, či z mājhū prikazānāh?“ Chalūp račah: „(va'ijjāka nasta'īnu). ⁹⁾ Stvuricalu, lāsk'i Tvājaj žādāju i Tāba pālacājūša, kāli Ti pān mūj

4a

Халопа Божага з Панамбогам размова.

(Хвала Богу) ¹⁾ Хвала Богу. Калі халоп Божы ²⁾ гэты аят ³⁾ пая, ад Панабога голас зайдзе: „I халопе мой, катораму Богу хвалу чыніш?“ Халоп рачэ: „(Пану сусьвэту). ⁴⁾ Таму Богу, каторы семкрат нябёс і зямлі стварыў і асьмінаццаць тысячэй сьвятоў стварыў“. Ад Панабога голас прыдзе: „I халопе мой, Бога тваго ў якой моцы і пастаці разумееш?“ Халоп рачэ: „(Міласэрнага, ласкавага). ⁵⁾ Той Бог усяму стварэньню рызк ⁶⁾ даваці моцан јэст і ўсім грахі адпусклівы јэст“. Голас зайдзе: „I халопе, тваго Бога ўчынак якіј маје быць?“ Халоп рачэ: „(Караля дня суднага). ⁷⁾ Дня суднага јон панам будзе і судзьдзэј“. Голас зайдзе: „I халопе, ты каму халопства і падданства чыніш?“ Халоп рачэ: „(Табé служым!) ⁸⁾ Божа мой, Табé ја кланяјуся, Табé свајо падданства аддају“. Голас зайдзе: „I халопе мой, чы сам ад сябé мнэ кланяеся, чы з мајго прыказанья?“ Халоп рачэ: „(да Цябé помачы гукајем). ⁹⁾ Стварыцелю, ласкі Твајэј жадају і Табé паляцајуся, калі Ты пан мой

4a

mna lāsk'i i pūmāči svājaj na'učiniš, jāk Tvāju 'ādzinū-
 stvā znāc māju". Znūvu hulās prijdza: „I chalūpa mūj, či dā pā-
 klūnāū inājich 'ād mana pūmāči žādājaš?“ Chalūp račah: (ihdinā
 'ssirāṭa 'lmustakīma) ¹⁰⁾ I Būža mūj, mana 'uprāvādz 'u dārūhu prāūdživujul“
 Znūvu hulās zājdza: „I chalūpa mūj, dārūhā prāūdživāja?“ ¹¹⁾ Chalūp račah: „
 (širāṭa 'llaṣīna an ' amta 'alaihīm). ¹²⁾ I Būža mūj, prārūckūju dārūhu
 dāj mna, katūraj prārūk'i išli, prārūk'i bili Tvāja varnik'i,
 nabil' židāmi 'āni chrascānmi“. Hulās zājdza: „I chalūpa mūj,
 katūraj dārūhi bājišša, jā caba, Būh tvuj, 'ād tāja dārūhi
 'ušcarāhu?“ Chalūp račah: „(gairi 'lmaḡḡūbi 'alaihīm). ¹³⁾ 'Ādzinij Būža mūj,
 'ād rārūhi ¹⁴⁾ židūškāj i chraścānskāj navarnāj šcaraži.
 'u prāūdživāju (!) dārūhu 'uprāvādz, 'ād k'afirškāj ¹⁵⁾ šcaraži.
 (valā 'ḡḡāllīn) ¹⁶⁾ Jā jastam tich dārūh blūdzaščich. ¹⁷⁾ Chalūp račah:
 „āmīn“. Katūrij čalavak 'u kūžnam namāz'a ¹⁸⁾ alchamdu s'ūraj ¹⁹⁾
 z 'āminam paū, 'ulāšna ūša čatiri knihi vipaū, spāšanja
 nābūdza. Vādāj, štu kur'an mus'ulmāns'kājā rādūšc, ušich knih
 hālāvā, zāslūžūnich skridlā, jadināk'im tavārišam, hrašnim

4b

мнѣ ласкѣ і помачы свајѣй няўчыніш, як Твајо адзіно-
 ства знаць мају“. Знову голас прыдзе: „I халопе мој, чы да па-
 клонаў мајіх ад мянѣ помачы жадајеш?“ Халоп рачѣ: „(Вядзі нас
 дарогају простају!) ¹⁰⁾ I Божа мој, мянѣ ўправадзь у дарогу праўдзівују!“
 Знову голас зајдзе: „I халопе мој, дарога праўдзіваја?“ ¹¹⁾ Халоп рачѣ:
 „(Дарогају тых, якім Ты міласьцівы). ¹²⁾ I Божа мој, прароцкују дарогу
 дај мнѣ, каторај прарокі ішли, прарокі былі Твајѣ вѣрнікі,
 нябылі жыдамі ані храсьцянімі“. Голас зајдзе: „I халопе мој,
 каторај дарогі бајісься, ја цябѣ, Бог твој, ад тајѣ дарогі
 ўсьцерагу?“ Халоп рачѣ: „(Ня тых, на якіх злујэш) ¹³⁾ Адзіныј Божа мој,
 ад дарогі жыдоўскај і храсьцянскај нявѣрнај сьцеражы,
 ў праўдзівају дарогу ўправадзь, ад кяфірськај ¹⁴⁾ сьцеражы.
 (а ня блудзячых), ¹⁵⁾ Ја јѣстам тых дарог блудзяшчых ¹⁷⁾. Халоп рачѣ:
 „Амін“. Қаторыј чалавѣк у кожнам намазе ¹⁸⁾ алхамду сурай ¹⁹⁾
 з амінама пѣў, уласьне ўсѣ чатыры кнігі выпѣў, спасеньня
 набудзе. Вѣдај, што каран мусульманськаја радасьць, усіх кніг
 галава, заслужоных скрыдла, јадынакім таварышам, грэшным

4b

hrachi 'äčiččājūščim. Vadājcah, z'a alchamdu s'ūraju ¹⁹⁾ pacju s Pānambūham tāk mnūhā rāzmūvu činiš, ²⁰⁾ kāli-b s tābūju šahūšvatnij pān kulkā slūū vimūviū, tū-bi ti radāvāūša (!), mūviū-bi: „S'ūhūdna i zā (!) mnūj pān hutāriū“, 'ā tū pān nād pāni, krūl nād krūli, ²¹⁾ s kāturim u namāz'a ¹⁸⁾ 'u paci vāchtāch ²²⁾ rāzmūvu činiš, 'ā narādujašša, namāz'ū ¹⁸⁾ naprisparājaš, chibā 'u pāklūnāch Būhu čināčim smāku naznājaš, bū tū slūvā pāvāžnija nād vižšimi vižšāhu stvuricalā Pānābūhā. Tāhū spāšanā, 'ākrūm Pānābūhā, nihtū navadāja (alkitābu bi'auni 'llāhi ' lmaliki 'l vahhābi). ²³⁾ Zā pūmūcū ²⁴⁾ Būžaju Krūlā ²¹⁾ Dāricalā lāskāvāhū nād ūšimi.

5a

грахі ачышчајушчым. Вэдајце, за алхамду сурају ¹⁹⁾ пяцьцэ з Панамбогам так многа размову чыніш, ²⁰⁾ калі-б з табоју сегасьвэтныј пан колька слоў вымавіў, то-бы ты радаваўся, мовіў-бы: „Сягодня і за мној пан гутарыў“, а то пан над паны, кроль над кролі, ²¹⁾ з каторым у намазе, ¹⁸⁾ ў пяці вахтах ²²⁾ размову чыніш, а нярадујесься, намазу ¹⁸⁾ непрыспарајеш, хіба ў паклонах Богу чынячым смаку нязнајеш, бо то слова паважныја над-вышшымі вышшага Стварыцеля Панабога. Таго спасеньня, акром Панабога, ніхто нявэдаје. (Кніга, з помачај Бога, Караля Дарыцеля). За помоцу ²⁴⁾ Божају Кроля ²¹⁾ Дарыцеля ласкавага над усімі.

5a

ЗАЦЕМКІ.

1) Ад alchamdu lillāhi аж да valā 'dāllīn ёсьць першая сура (разьдзел) карану, званая яшчэ фатыха; часта яе раўнуюць да хрысьціянскае малітвы Гасподняе (айчанаш). Alchamdu lillāhi ё часць першага верша гэнага першага разьдзелу

2) Халоп значыць тут слуга.

3) Верш; арабізм.

4) Разьдз. 1, в. 1 (другая часць).

5) Разьдз. 1, в. 2.

6) Будні хлеб, еміна; арабізм.

- 7) Разьдз. 1, в. 3.
- 8) Разьдз. 1, в. 4 (першая часьць).
- 9) Разьдз. 1, в. 4 (другая часьць).
- 10) Разьдз. 1, в. 5.
- 11) У сказе (казаньні) „дарога праўдзівая“ відаць прапушчана аўтарам слова „якая“.
- 12) Разьдз. 1, в. 6.
- 13) Разьдз. 1, в. 7 (першая часьць).
- 14) Апіска заместа *dārūhi*.
- 15) Ад арабскага *k'āfir* — няверны, нявернік, утворана ў мове нашых мусульманаў крывіцкае наз. імя кяфірын (як баярын) і прымета кяфірскі. Чыста пакрывіцку тут трэ было сказаць „ад няверных“ (дарогі) або „ад няверніцкае“.
- 16) Разьдз. 1, в. 7 (другая часьць).
- 17) Пачынаючы ад слова *Jā* цэлае алошняе казаньне (сказ) выглядае неяк перакручаным; апрача таго *jastam*—полёнізм.
- 18) Намаз—паперску малітва; пад уплывам арабскага правапісу ў рукапісе пішацца *zal*, а ня *zad*, хоць пеўна з вымаўлялася цвёрда.
- 19) *S'ūgaј, s'ūgaјu* творн. склон. адз. л., наз. адз. *s'ūga*=разьдзел; арабізм. Пад уплывам арабскага правапісу ў арыгінале пастаўлена *sin* а ня *sad*, хоць напеўна *s* у гэтым слове вымаўлялася цвёрда.
- 20) Паводле сэнсу пасья *činiš* трэба падразумяваць *štn* (што).
- 21) *Krūli* (кролі) і г д.—полёнізм, пакрывіцку было-б *karali* (каралі) і г д.
- 22) Арабскае *vākt* значыць пара, „у пяці вахтах“ значыць „у пяцёх порах“,—у пяцёх разох,—у якія поры мусульмане павінны маліцца што дня; згодна з уласьцівасьцямі крывіцкае мовы ў гэтым слове *k* перайшло ў *x*.
- 23) У рукапісе гэтыя словы не вакалізаваны.
- 24) Полёнізм, пакрывіцку было-б „помачаю“.

Транскрыбавала з арабскага пісьма на лацінскае, пераклала арабскі тэкст і зацёмкі да яго зрабіла філ. др. **Марыя Таўэрава**.

Да друку прыгатаваў Філ. канд. **Я. Станкевіч**.

УВАГА. Дзеля таго, што ў друкарні няма даўгога, *a*, *i*, заместа іх прышлося ўжыць умоўна, *a* і.

Рэдакцыя „Крывіча“.